

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11493608>

Nurali Tursinkulov Anarbayevich

Guliston davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O'zbekistonning internet erkinligi xalqaro reytinglardagi ko'rsatkichlari tahlil qilingan. Zamonaviy dunyoda internetdan foydalanishda erkinlik global muammo ekanligi o'rganiladi.*

Tayanch so'zlar: *internet, axborot, kiberxavfsizlik, kommunikatsiya, texnologiya, erkinlik.*

Bugungi zamonaviy dunyoda insonlarning, ayniqsa yoshlarning fikr va so'z erkinligi, o'zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish singari huquqlarini qanday amalga oshirilishi ularning axborot resurslari, kommunikatsiya texnologiyalari, xususan, internetdan erkin foydalanishlariga bevosita bog'liq. Milliy qonunchiligimizda axborot xavfsizligi, kiberxavfsizlik masalalariga oid normalarni tizimli ravishda axborot texnologiyalari rivojiga parallel ravishda takomillashtirib bormoqda. Yangi konstitutsiyada internetdan erkin foydalanish huquqi kafolatlab qo'yildi. Ya'ni "Har kim fikrlash, so'z va e'tiqod erkinligi huquqiga ega. Har kim istalgan axborotni izlash, olish va tarqatish huquqiga ega. Davlat Internet jahon axborot tarmog'idan foydalanishni ta'minlash uchun shart-sharoitlar yaratadi. Axborotni izlash, olish va tarqatishga bo'lgan huquqni cheklashga faqat qonunga muvofiq hamda faqat konstitutsiyaviy tuzumni, aholining sog'lig'ini, ijtimoiy axloqni, boshqa shaxslarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, jamoat xavfsizligini hamda jamoat tartibini ta'minlash, shuningdek davlat sirlari yoki qonun bilan qo'riqlanadigan boshqa sir oshkor etilishining oldini olish maqsadida zarur bo'lgan doirada yo'l qo'yiladi." [1]

Internet erkinligi, foydalanuvchilar uchun internetda ma'lumotlarga o'z nazarini belgilay olish, tanishuv uchun xizmatlardan foydalanish, boshqa insonlar bilan o'z fikr-mulohazalarni almashish va o'z fikrini ifodalash imkoniyatini o'z ichiga oladi.

Bunday erkinlik, shuningdek, internetda tashqi tarqatuvchilar tomonidan ma'lumotlar to'plash, foydalanuvchilarning faoliyati va boshqa shaxsiy ma'lumotlarga nazorat qilish, cheklash vaqtida boshqa insonlarni o'zgartirish maqsadida ishlatilmasligi, shaxsiy himoyalarni ta'minlash hamda boshqa amaliyotlarni olib borishga ruxsat bermasligi hamda shaxsiy ma'lumotlar haqida to'g'ridan-to'g'ri, chuqurroq va aniqlikda xabardor bo'lishi talab etiladi.

O'zbekistonda so'nggi yillarda internetga kirish ko'rsatkichlari yaxshilandi. Internetga kirish hali ham birinchi navbatda assimetrik raqamli abonent liniyasi (ADSL) texnologiyasiga asoslangan. Economist Impact's Inclusive Internet Index 2022 ma'lumotlariga ko'ra, uy

xo'jaliklarining 93,6 foizi internetga ega.[2] Xalqaro elektraloqa ittifoqi (XEI) ma'lumotlariga ko'ra, 2021-yil holatiga ko'ra internetning umumiy kirish darajasi 76,6 foizni tashkil etadi.[3] 2022-yilda mamlakatda statsionar internetga obuna bo'lish darajasi 26 foizni, mobil keng polosali ulanishning faol kirish darajasi esa 104 foizni tashkil etdi.[4]

Internetga ulanish tezligi nisbatan pastligicha qolmoqda. Abonentlar yomon ulanish sifati va tez-tez uzilishlarga duch kelishadi. Ookla's Speedtest Global Index ma'lumotlariga ko'ra, 2023-yilning may oyi holatiga ko'ra, statsionar keng polosali ulanishning o'rtacha yuklash tezligi sekundiga 49,69 Megabitni (Mbit/s), mobil keng polosali yuklashning o'rtacha tezligi esa 19,61 ni tashkil qilgan.[5] Telekommunikatsiya sohasidagi davlat monopoliyasi hisoblangan "O'ztelekom" 2022-yilda O'zbekiston xalqaro internetkanallarining o'tkazish qobiliyatini sekundiga 3,2 terabit (Tbit/s) ga oshirdi. Biroq, foydalanuvchilar muntazam ravishda xabar qilinganidan pastroq tezlikni, hatto uzilishlarni boshdan kechirishadi.

Mobil aloqa provayderlari ikkinchi avlod 2G, 3G va 4G xizmatlarini taqdim etadilar, aholining aksariyati 2G (99 foiz), 3G (90 foiz) va 4G (66 foiz) tarmoqlari bilan qamrab olingan.[6]

Davlatga qarashli Uztelekom va bir qancha mobil aloqa provayderlari cheklangan joylarda umumiy Wi-Fi ulanish nuqtalarini taklif etadi. 2018-yilning fevralida Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev Wi-Fi ulanish nuqtalariga sarmoya kiritayotgan tadbirkorlik subyektlari uchun soliq imtiyozlari va reklama huquqlarini joriy etish to'g'risidagi farmonni imzolagan edi.[9] 2022-yil iyun oyida hukumat yil davomida sayyohlik ob'yektlarida 702 ta Wi-Fi nuqta o'rnatganligi haqida ma'lum qildi, bunda butun mamlakat bo'ylab jami 3450 ta Wi-Fi nuqta mavjud.

O'zbekistonda uy xo'jaliklari daromadiga nisbatan internetga kirish narxi pasayishda davom etmoqda. Biroq, sezilarli geografik va gender tafovutlari mavjud.

2022 yilda ITU (Xalqaro elektraloqa ittifoqi) 5 gigabayt statsionar keng polosali ulanish aholi jon boshiga yalpi milliy daromadning 1,71 foizini, 2 Gb mobil keng polosali ulanish esa aholi jon boshiga YaIMning 85 foizini tashkil etishini xabar qildi.[7]

Toshkent shahridan tashqarida internetning kirish darajasi ancha past. Poytaxt O'zbekistonda internetga kirish va toladan binoga (FTTB) keng polosali ulanish bo'yicha eng yuqori ko'rsatkichga ega, bu mamlakatning 12 ta viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasiga qaraganda ancha yuqori. Bundan tashqari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) infratuzilmasi barqaror elektr ta'minotiga bog'liq bo'lib, ba'zi qishloq joylarda bunday ta'minot yetishmaydi.

Milliy internet provayderlarining qamrov xaritalarida ko'rsatilganidek, Toshkentdan tashqaridagi turar-joylarda yuqori tezlikdagi FTTB ulanishlari hali ham ancha kam. 2020-yil aprel oyida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev 2021-yilgacha barcha aholi punktlari yuqori tezlikdagi internet bilan ta'minlanishi haqida farmon chiqargan edi, shundan so'ng ko'pgina hududlarda internet tezligi sezilarli darajada oshdi.

Economist Impact's Inclusive Internet Index 2022 ma'lumotlariga ko'ra, erkaklar internetga ayollarga qaraganda ko'proq kirishadi va ularning internetga kirish darajasi o'rtasida 13,3 foiz farq bor. Mobil aloqadagi farq nisbatan pastroq, 9,6 foizni tashkil etadi.[8]

2021-yil iyul oyida O'zbekiston Respublikasi Axborotlashtirish va telekommunikatsiyalar sohasida nazorat bo'yicha davlat inspeksiyasi (O'zkomnazorat) shaxsiy ma'lumotlar to'g'risidagi qonunga kiritilgan yangi tuzatishlarni buzgani uchun Skype, Twitter, TikTok, VKontakte va WeChat'ga kirishni chekladi (qarang: B1 va C6).[9] 2021-yil 3-noyabrda qo'shimcha ijtimoiy media platformalari va xabar almashish ilovalari, jumladan, Facebook, Instagram, LinkedIn, Odnoklassniki, Telegram va YouTube bloklandi, lekin shu kuni kirish tiklandi (B1ga qarang). 2022-yil avgust oyida Axborot va ommaviy axborot vositalari agentligi (AIMK) Twitter, VKontakte va WeChat blokdan chiqarilganligini va hukumat TikTok bilan ilovani blokdan chiqarish bo'yicha muzokaralar olib borayotganini e'lon qildi. TikTok 2021 yildan beri bloklangan bo'lsa-da, foydalanuvchilar blokirovka qilishning dastlabki tartibidan boshlab turli vaqtlarda ilovaga qisqacha kirishlari mumkin edi.[10]

O'zbekistonda onlayn media muhiti rivojlanib bormoqda, ro'yxatdan o'tgan ommaviy axborot vositalari siyosiy va ijtimoiy jihatdan nozik mavzularni yorita boshlagani haqida dalillar mavjud. O'tgan yillarga nisbatan ko'proq internet foydalanuvchilari mustaqil saytlar yangiliklarini o'qib, ular bilan shug'ullanmoqda.

Facebook va Telegram foydalanuvchilari "O'zbekiston Respublikasidagi islohotlar: yechim va muammolar" kabi guruhlarda siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy masalalar bo'yicha kunlik muhokamalarni kuzatishi mumkin.[11] Ba'zi hollarda, onlayn faollik haqiqiy dunyo o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Masalan, 2021-yil fevral oyida Toshkent shahar hokimi markaziy istirohat bog'idagi daraxtlarni kesmaslikka va'da bergan edi. Facebookda kompaniya olib borishganidan keyin, aholi uni saqlab qolish uchun harakat qildi. Fuqarolar hukumat vakillari bilan to'g'ridan-to'g'ri gaplashish uchun hukumatning "virtual ofis" tashabbusidan, shuningdek, hukumatning rasmiy petitsiya platformasi - "Mening fikrim"dan keng ko'lamda foydalanishmoqda.

Internet erkinligi insonlarga foydalanishlari davlatlar, korxonalar va tarmoqlar tomonidan ta'minlangan huquq va imkoniyatlar to'plamini ta'minlash maqsadida beriladi. Bu, foydalanuvchilarga ma'lumotlar to'plashdan, o'z fikr-mulohazalarini ifodalashdan, tanishuv uchun xizmatlardan foydalanishdan va boshqa bir qator asosiy amallardan foydalanishlarini o'rganishlari uchun yaratilgan erkinlikni ta'minlashni o'z ichiga oladi.

INTERNET ERKINLIGI INSONLARGA QUYIDAGI HUQUQLARNI BERMOQDA:

1. O'z fikr-mulohazalarini ifodalash: Foydalanuvchilar internet orqali o'z fikr-mulohazalarini ifodalaydilar va ijtimoiy tarmoqlarda o'zlarini eslatishlari erkinligiga ega.
2. Ma'lumot almashish: Foydalanuvchilar, internet orqali xalqaro va boshqa ma'lumotlarga o'z nazarlarini belgilay oladilar.

3. Tanishuv va aloqa: Internet, insonlarga dunyo bo'ylab bir-birlari bilan tanishib chiqish, muloqot qilish va aloqalarni o'rnatish imkoniyatini beradi.

4. Muvofiqlik va marketing: Internet orqali shaxsiy yoki korporativ tashkilotlar xizmatlarini va mahsulotlarini sotish, marketing va reklama qilishadi.

5. Tadbirlarni tashkil etish: Internet orqali tadbirlar, ko'rsatkichlar, vaqtincha saytlar orqali ko'rgan voqealarga o'zlarining izohlarini qoldiradilar.

Bu erkinliklar esa davlatlar va korxonalar tomonidan ma'lum bir qo'llanma qoidalari bilan cheklanadi. Internet erkinligi insonlar uchun kommunikatsiya, ma'lumot olish, o'rganish va faoliyatni boshqarish uchun muhim imkoniyatlarni ta'minlashda katta rol o'ynaydi.

Internet erkinligini ta'minlash uchun quyidagi takliflar va tavsiyalar berib o'tamiz:

1. Parol bilan himoyalang: Xavfsiz parol ishlatish va uni mustahkam qilish uchun harf, son va belgilar kombinatsiyasini qo'llash erkinligingizni oshiradi.

2. Ikkinchi tekshiruv: Foydalanayotgan onlayn xizmatlardan biriga kirishda ikkinchi tekshiruvni yoqishingiz erkinligingizni oshiradi.

3. Shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash: Shaxsiy ma'lumotlaringizni nafaqat kerakli joylarda foydalaning va albatta ularni yetarli darajada himoya qiling.

4. Reklama va cookieslardan himoyalash: Brauzeringizda cookieslarni va reklamalarni boshqarish orqali shaxsiy tarmoqlaringizni himoyalashingiz mumkin.

5. Ijtimoiy tarmoqlardan himoyalash: Shaxsiy ma'lumotlaringizni o'g'irlashdan saqlanish uchun ijtimoiy tarmoqlarda doimiy ravishda hissa qo'shish va maxfiylikni sozlash erkinligingizni oshiradi.

6. Xavfsizlik dasturlaridan foydalaning: Antivirus va xavfsizlik dasturlaridan foydalaning, ularni yangilab turib, dasturlaringizni va brauzeringizni xavfsiz saqlab turing.

7. Xabarlar va email xavfsizligi: Noma'lum afzalliklarni ochmang, noma'lum elektron xabarlarini ochib ko'rmang. Xabarlaringizga aloqa qilishda ishonchli manbalardan foydalaning.

8. Ma'lumot almashishda ehtiyotkor bo'ling: Internetda ma'lumot topishda, dastlab ma'lumot beradigan manbalarni tekshiring va shu manbalardan kelib chiqqan xabarlarini tasdiqlang.

9. O'zgarmas qo'llanmalarni ishlatish: Qo'llanma maxfiylikni sozlashda va internetda xavfsiz bo'lishda yordam bera olishi mumkin.

Bu takliflar foydalanuvchilar uchun internet erkinligini oshirishda yordam berishi mumkin. Har bir foydalanuvchi o'z xavfsizlik va maxfiyligini ta'minlash uchun zarur tadbirlarni ko'rib borishi kerak.

Xulosa shuki internetdan foydalanish erkinligi qonunchilikka zid bo'lmagan holda undan unumli foydalanish davr talabi bo'lib qolmoqda. Yoshlarimiz alabatta internetdan foydalanayotganda birinchi navbatda o'zini shaxsiy rivojlantirish orqali jamiyat taraqqiyotiga o'zining munosib hissasini qo'shib borishi shartdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. [Matn] Rasmiy nashr. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2023.
2. Economist Impact, “Uzbekistan: Availability: Usage: Internet users,” The Inclusive Internet Index 2022, Accessed August 8 2022, <https://impact.economist.com/projects/inclusive-internet-index/2022/cou>
3. International Telecommunications Union, “Country ICT Data, Percent of individuals Using the Internet, ”accessed August 2023, <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/stat/default.aspx>
4. International Telecommunications Union, “Country ICT Data, Mobile Broadband Subscriptions,” “Fixed Broadband Subscriptions,” accessed August 2023, <https://datahub.itu.int/data/?e=UZB&i=11632&u=per+100+people>
5. “Global Speeds: May 2023,” accessed July 2023, Speedtest Global Index, <https://www.speedtest.net/global-index/uzbekistan#fixed>
6. Economist Impact, “Uzbekistan: Availability: Infrastructure,” The Inclusive Internet Index 2022. <https://theinclusiveinternet.eiu.com/explore/countries/UZ/performance/i...>
7. International Telecommunication Union, “ICT Prices,” accessed August 2023 2022, <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Dashboards/Pages/IPB.aspx>
8. Economist Impact, “Uzbekistan: Availability: Usage: Gender gap in internet access,” The Inclusive Internet Index 2022, accessed August 2022, <https://impact.economist.com/projects/inclusive-internet-index/2022/cou>
9. “Uzbekistan Restricts Access To Several Social Media Sites,” Radio Free Europe/Radio Free Liberty, July 3, 2021, <https://www.rferl.org/a/uzbekistan-restricts-social-media/31339492.html>.
10. “TikTok is still blocked in Uzbekistan,” UPL 24, January 28, 2023, <https://upl.uz/obshestvo/31115-news.html#:~:text=%D0%94%D0%B0%D0%BD%D0%...>
11. Reforms in the Republic of Uzbekistan - Problems With No Solution accessed on May, 31, 2020.